

ต้นโพธิ์: ความเชื่อและวิถีปฏิบัติในล้านนา

BHODHI TREE: BELIFE AND TRADITIONAL ACTION IN LANNA

พระวรการ จิตตบุญโณ (ดวงอนัน)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

บทคัดย่อ

ต้นโพธิ์มีรากศัพท์จากคำว่า โพธิ หมายถึง ต้นไม้อันเป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ปัจจุบันเป็นที่เข้าใจตรงกันว่าเป็นต้นอัสสัตถะ ที่พุทธคยาประเทศอินเดีย ซึ่งสืบทอดมาจากต้นเดิมที่เป็นสหชาติกับพระพุทธเจ้า โดยได้รับการขยายพันธุ์ไปปลูกที่วัดเชตะวัน เรียกว่า อานันทโพธิ์ และที่เมืองอนูราชปุระ ประเทศศรีลังกา ในประเทศไทยนั้นมีการปลูกในสมัยทวารวดี โดยพระมหาเถรไพลายได้นำมาพันธุ์มาจากศรีลังกา ส่วนในล้านนา นิยมเรียกต้นโพธิ์ว่า “ต้นศรี” หรือ “ต้นสะหรี” มีความเชื่อว่าเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า จึงห้ามตัดหรือทำลายโดยเด็ดขาด หากจำเป็นต้องตัดจะนำไม้โพธิ์มาแกะสลักเป็นพระพุทธรูปเท่านั้น อิทธิพลของต้นโพธิ์ก่อให้เกิดประเพณี เช่น การถวายไม้ค้ำโพธิ์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีอิทธิพลทางด้านวรรณกรรม ด้านศิลปกรรม และด้านสถาปัตยกรรม

คำสำคัญ: ต้นโพธิ์ พระพุทธศาสนา ล้านนา

Abstract

Boddhi tree was derived from Bodhi. meaning therefore refers to the tree that was Buddha's enlightenment. Nowadays. it directly knows as Assattha. At Bodh Gaya In India. That continued from the first Bodhi tree. Buddha Sahajata (placenta). Which has been propagated to grow at Jetavana Temple Sāvattihī. called Ananda Bodhi tree. And Anuradhapura Sri Lanka. The Bodhi tree in Thailand is cultivated in the Dvaravati period. by Phra Maha Thera Laihlai was brought it from Sri Lanka. In Lanna society. It's normally called Bodhi tree as "Ton Sri" or "Ton Sarih". Lanna people are considered representatives of the Buddha. don't cut or destroy absolutely. if it is necessary to cut. the Bodhi wood will be carved into the Buddha image only. The Bohdi tree influenced in many ways: tradition. literature. art and architecture

Keywords: Bodhi. Buddhism. Lanna

บทนำ

วันที่พระโพธิสัตว์สิทธัตถะทรงประสูติในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ในทางพระพุทธศาสนาใน คัมภีร์มีข้อความปรากฏและมีความเชื่อว่าเป็นวันที่พระองค์ทรงประสูตินั้นได้มี 7 สิ่งที่เกิดในวันเดียวกัน เดือนเดียวกันและปีเดียวกันเรียกว่า สหชาติ มีอยู่ 7 อย่าง คือ 1) มารดาของพระราहुล (พระนางพิมพาโสธรา) 2) พระอานนท์ 3) นายฉันทะ 4) พระยาม้ากัณทกะ 5) ชุมทรัพย์ 6) มหาโพธิ์ฤกษ์ และ 7) พระกาฬายี (ช.พุทธ.อ. (ไทย) 9/2/304) ในทางพระพุทธศาสนามีความเชื่อว่าเป็นวันที่พระพุทธรูปประทับนั่งตรัสรู้ที่ต้นไม้อโศก ต้นไม้นี้ก็ได้ชื่อว่าโพธิ์ฤกษ์หรือต้นโพธิ์ พระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงได้ตรัสรู้ ณ ต้นอัสสัถพฤกษ์ ดังนั้น ต้นอัสสัถพฤกษ์จึงได้ชื่อว่าเป็นต้นโพธิ์ หลังจากที่ยังคงมีสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ พระพุทธรูปองค์ทรงมองไปยังต้นโพธิ์โดยไม่กระพริบตาเป็นเวลา 7 วัน เพื่อเป็นการระลึกถึงคุณของต้นไม้มงคลที่เป็นร่มเงา เป็นที่พักใจได้ตรัสรู้จนตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ต่อมาสถานที่แห่งนั้นมีชื่อเรียกว่า อมิสสเจตีย์ ต่อมาพระโมคคัลลานะอัครสาวกได้นำเมล็ดพันธุ์ไปปลูกที่วัดพระเชตุวัน เมืองสาวัตถี ตามคำขอของพระอานนท์ เพื่อปลูกไว้ให้ชาวเมืองมาสักการบูชาโดยตั้งชื่อว่า อานันทโพธิ์ ตามชื่อของพระอานนท์ ต่อในปี พ.ศ. 252 หลังจากพุทธปรินิพพาน ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ได้ถูกทำลายด้วยน้ำมือของพระนางติษยารักษิตา พระมเหสีองค์ที่ 4 ของพระเจ้าอโศกมหาราช เพราะความอิจฉาที่พระเจ้าอโศกให้ความสำคัญกับต้นโพธิ์มากกว่าพระนางสร้างความเสียใจให้แก่พระเจ้าอโศกมหาราชเป็นอย่างมาก พระองค์จึงสั่งให้เอาน้ำนมโคมาราดแล้วอธิฐานขอ ทำให้ต้นพระศรีมหาโพธิ์งอกขึ้นมาใหม่เหมือนเดิม จากนั้นพระองค์ทรงสร้างกำแพงคั่นกันแน่นหนา ต้นโพธิ์มีอายุประมาณ 891 ปี และได้ถูกทำลายโดยพระเจ้าสาสิงคะในปี พ.ศ. 1143 และได้งอกขึ้นมาใหม่อีกครั้งโดยพระเจ้าปुरुณวรมหาและมียายุประมาณ 1,275 ปี แล้วจึงล้มลงตามกาลเวลา ต่อมาต่อเซอร์คณิงแฮมได้นำเมล็ดของต้นที่ 3 มาปลูกตรงตำแหน่งเดิม มีอายุมาจนถึงปัจจุบัน (นวกฤต เห่งกระโทก. 2557)

ในประเทศไทยได้รับสายพันธุ์จากประเทศศรีลังกาในสมัยทวารวดี โดยพระศรีสิทธิไชย ได้บวชและเป็นพระอยู่ศรีลังกา เมื่อกลับมาได้นำผลของต้นโพธิ์มาปลูกไว้ที่ริมหนองทะเล จังหวัดนครปฐม ต่อมาพระสงฆ์ไทยที่ได้ไปศึกษาสืบประวัติพระพุทธศาสนาที่ศรีลังกาได้นำพันธุ์ของต้นพระศรีมหาโพธิ์จากเมืองอนูราชปุระเข้ามา 6 ต้น และนำมาปลูกในสถานที่ต่างๆ ในประเทศไทย และในรัชกาลที่ 4 และ รัชกาลที่ 6 ได้นำเมล็ดพันธุ์จากประเทศอินเดียมาปลูกที่วัดเบญจมบพิตรและเกาะสีชัง ต่อมารัฐบาลไทยนำโดยพลตรีหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ได้นำต้นพระศรีมหาโพธิ์จากประเทศอินเดียมาอีก 8 ต้น

สังคมไทยให้ความเคารพต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์จนได้เกิดความเชื่อต่างๆ เป็นที่ยำเกรงและเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสังคมไทย และสังคมล้านนาให้ความสำคัญให้เป็นต้นไม้มงคลที่มีความสิริมงคล ประเพณีกรรมหายไม่งามมาค้าต้นพระศรีมหาโพธิ์เพราะมีความเชื่อว่าจะช่วยต่ออายุให้คนป่วย ขจัดความทุกข์ เป็นต้น จนกลายเป็นจารีตประเพณีที่สืบทอดกันมาช้านาน ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาประวัติความ

เป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ตั้งแต่กำเนิดมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งความเชื่อ พิธีกรรม ประเพณี ตลอดจนจารีตประเพณีที่ได้สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของต้นโพธิ์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่อต้นโพธิ์ในสังคมล้านนา
3. เพื่อวิเคราะห์หัตถิทธิพลของต้นโพธิ์ที่มีต่อสังคมล้านนา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เอกสารหลักที่ใช้คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งมีวิธีการดำเนินการวิจัยตามกรอบของการศึกษา ดังนี้

1. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก รวมถึงอรรถกถาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับต้นโพธิ์ ทั้งด้านความหมาย ความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และความสำคัญที่ปรากฏในพระไตรปิฎก พร้อมทั้งศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารและตำราทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง
2. รวบรวมข้อมูลชั้นทุติยภูมิ คือ ส่วนที่เป็นงานนิพนธ์ต่างๆ ไป รวมทั้งเอกสาร งานวิจัย บทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับวิจัยนี้ โดยเฉพาะความสำคัญของต้นโพธิ์ที่มีต่อสังคมล้านนา
3. นำข้อมูลทั้งหมดมาศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์ และเขียนงานวิจัยตามวัตถุประสงค์ ที่ตั้งไว้ โดยปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิ แล้วปรับปรุงแก้ไขเพื่อความถูกต้อง
4. เสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล และนำเสนอผลการวิจัย

ผลการวิจัย

ประวัติความเป็นมาของต้นโพธิ์ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา

โพธิ์ มาจากคำว่า โพธิ หมายถึง การตรัสรู้ ปัญญาอันรู้แจ้ง เมื่อพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ ณ ต้นอัสสัตถพฤกษ์ ต้นอัสสัตถพฤกษ์จึงได้ชื่อว่าเป็นต้นโพธิ์ (วิ.ม. (ไทย) 4/1/1) คือต้นอันเป็นตรัสรู้ หรือหมายถึง อาสนะที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ต้นโพธิ์ที่เรียกว่าโพธิบัลลังก์ ที่นั่งอันเป็นที่ตรัสรู้ เป็นต้น นอกจากนี้แล้วโพธิ์ยังเป็นสัญลักษณ์ของปัญหาหลักธรรมแห่งการตรัสรู้ ดังนั้น แล้วในวันที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงอาศัยทรงใช้อยู่จะได้ชื่อว่า โพธิ์ นั่นเอง

ลักษณะของต้นโพธิ์ทั่วไปแล้ว เป็นต้นที่สามารถเติบโตได้ตามธรรมชาติ เดิมแล้วมีชื่อว่า ต้นอัสสัตถพฤกษ์. ปีปัล เป็นต้นตามท้องถื่นมีความสูงประมาณ 20-30 เมตร ขนาดของใบกว้างประมาณ 8-15 เซนติเมตร ยาวประมาณ 12-24 เซนติเมตร ก้านใบยาวประมาณ 8-12 เซนติเมตร มีลำต้นที่

ใหญ่ มีรูปใบเป็นรูปหัวใจปลายแหลมยาว ผลมีสีม่วงดำ ลักษณะคล้ายลูกมะเดื่อแต่มีขนาดเล็กกว่า สามารถรับประทานได้ เมื่อองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ ต้นอัสสัตถพฤกษ์นั้นก็ได้ชื่อว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งเป็นต้นไม้ที่มีผู้คนสักการบูชามากที่สุดในโลก (สุริย ภูมิภมร. 2546)

ต้นโพธิ์เป็นต้นไม้มหัศจรรย์ต้นหนึ่ง ซึ่งสมแล้วที่เป็นต้นไม้สหชาติที่เกิดพร้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือเกิดวันเดียวกัน เดือนเดียวกัน ปีเดียวกัน เพราะนอกจากจะเป็นต้นไม้ที่ให้ร่มเงา เป็นที่พักพำนักภวานาให้แก่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ยังสามารถเป็นอาหารให้แก่สัตว์และมนุษย์ นอกจากนั้นในส่วนประกอบของต้นตั้งแต่เปลือกต้นจนถึงลูกยังสามารถนำมาทำเป็นยารักษาโรค เช่น โรคผิวหนัง ยาต้มรักษาสุขภาพ เป็นต้น (ฉัตรชัย แซ่ฉั่ว. 2548)

ในอดีตกาลอันแสนนานพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ก็ได้ทรงตรัสรู้ตามต้นไม้ต่างๆ และได้ต้นไม้นั้นก็ได้ชื่อว่าต้นโพธิ์ เช่น พระทีปังกรพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้ใต้ต้นเลียบ พระโกณฑัญญะพุทธเจ้า ตรัสรู้ใต้ต้นขานาง พระกัสสปะพุทธเจ้าตรัสรู้ใต้ต้นขานาง และมีข้อที่น่าสังเกตคือ พระพุทธเจ้าบางพระองค์ ทรงตรัสรู้ต้นไม้เดียวกัน

ในสังคมอินเดียตั้งแต่โบราณ ต้นพระศรีมหาโพธิ์เดิมแล้วเป็นต้นไม้ที่ชาวฮินดูมีความเคารพนับถือเนื่องจากมีความเชื่อว่าเป็นต้นไม้แห่งพระผู้เป็นเจ้า จึงมีการทำการเคารพบูชาถวายน้ำนม น้ำผึ้งแก่ต้นโพธิ์เพื่อหวังว่าสิ่งที่ตนถวายไปนั้นจะส่งไปถึงญาติของตนที่ได้ล่วงลับไปแล้วและเป็นขอร้องสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อให้ตนเองรอดพ้นจากความเป็นม่าย นอกจากนี้ชาวฮินดูยังให้ความสำคัญจนมีการนำมาใช้ดำเนินคดีโต้สวนกันใต้ต้นโพธิ์ ด้วยความเชื่อว่ามีเทพยดา เป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์จึงไม่กล้าที่จะพูดโกหกพูดเท็จ ทำให้เห็นว่าชาวฮินดูมีความเคารพกับต้นโพธิ์มาก และยังถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์พระเป็นต้นไม้แห่งพระผู้เป็นเจ้าตามความเชื่อของตน

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในประเทศอินเดียที่พุทธศาสนิกชนให้ความเคารพนับถือนั้น ต้นที่ 1 มีความเชื่อว่าเป็นสหชาติกับพระพุทธเจ้าได้ถูกทำลายโดยพระนางติษยรัักษิต (มเหสีองค์ที่ 4) เพราะความริษยาที่พระองค์ให้ความสนใจกับต้นโพธิ์มากกว่าพระนางเอง ต้นที่ 2 ถูกทำลายโดยพระเจ้าสาสังกา กษัตริย์ชาวฮินดูแห่งแคว้นเบงกอล ต้นที่ 3 รอดพ้นจากการทำลายของชาวมุสลิมและได้เสื่อมสลายไปตามกาลเวลา ต้นที่ 4 หรือต้นปัจจุบันเป็นหน่อของต้นที่ 3 ที่ถูกปลูกโดยท่านเซอร์คณันท์แฮม โดยต้นนี้ก็เป็นหน่อเนื้อมาจากต้นโพธิ์อันเป็นสหชาติขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

นอกจากนี้ยังมีต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พระอานนท์ได้ขอให้พระโมคคัลลานะนำเมล็ดจากต้นพระศรีมหาโพธิ์พุทธคยาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงตรัสรู้ และได้นำปลูกไว้ที่วัดเชตวัน เมืองสาวัตถี มีชื่อว่า อานันทโพธิ์ ตามชื่อของพระอานนท์เถระ การที่นำมาปลูก ณ ที่แห่งนี้ก็เพื่อให้ชาวเมืองและผู้ที่มาเยือนได้สักการบูชาแทนพระผู้มีพระภาคเจ้า ยามที่พระพุทธองค์ทรงจาริกไปที่อื่น ต้นพระศรีมหาโพธิ์ลังกาที่อยู่ในประเทศศรีลังกาปัจจุบันนี้ มีความเป็นมาที่น่าสนใจ น่าศรัทธา น่าเลื่อมใส เป็นต้นโพธิ์ที่

พุทธศาสนิกชนทั่วโลกต้องการสักการบูชา นอกจากนี้จะเห็นได้ว่าชาวศรีลังกาสืบกันมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ทำให้พากันบวชกันอย่างมากมาย แม้แต่เชื้อราชวงศ์สมัยนั้นก็ยังมีความต้องการที่จะออกบวช ด้วยอานิสงส์นั้นจึงได้รับหน่อจากต้นพระศรีมหาโพธิ์อินเดีย ในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงมอบพันธุ์นั้นให้แก่ชาวศรีลังกาเพื่อให้เป็นที่สักการบูชาระลึกถึงพระพุทธเจ้า

ความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่อต้นโพธิ์ในสังคมล้านนา

ในสังคมไทยเชื่อว่าความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ในประเทศไทยนั้น มีการปลูกในสมัยทวารวดีก่อนที่กรุงสุโขทัยจะเป็นราชธานี ในราวประมาณ พ.ศ. 1432 โดยพระโหราธิบดีได้นำมาพันธุ์ของต้นพระศรีมหาโพธิ์มาจากศรีลังกา (สุริย์ ภูมิภมร. 2546) ต่อมาไม่นานก็ได้กลับไทยและได้นำพันธุ์ไม้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์มาปลูกในประเทศไทยด้วย หลังจากนั้นก็มีมีการปลูกเรื่อยๆ มาในสมัยกรุงสุโขทัยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ได้มีการนำพันธุ์ต้นโพธิ์มาจากพุทธคยา ประเทศอินเดีย ซึ่งมีความเชื่อว่าเป็นหน่อของต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 3 โดยต้นโพธิ์ที่นำมาปลูกในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นต้นโพธิ์ที่นำมาจากประเทศศรีลังกาและพุทธคยาประเทศอินเดีย

ความเชื่อเกี่ยวกับต้นโพธิ์ในสังคมล้านนา เดิมแล้วไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด เมื่อพระพุทธศาสนาได้เข้ามาก็ได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาและก็เกิดความเชื่อและจารีตประเพณีต่างๆ ขึ้นมา ทำให้ชาวพุทธศาสนิกชนล้านนามีความนับถือต้นโพธิ์ว่าเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า และได้มีพิธีกรรมการค้ำต้นพระศรีมหาโพธิ์ หรือภาษาล้านนาเรียก (ไม้ค้ำสี่) อันเป็นต้นสะหรี ที่เป็นชื่อที่ชาวล้านนา เรียกชื่อของต้นพระศรีมหาโพธิ์

วิเคราะห์อิทธิพลของต้นโพธิ์ที่มีต่อสังคมล้านนา

ต้นโพธิ์นอกจากจะเป็นต้นไม้ที่ให้ร่มเงาแล้ว ยังก่อให้เกิดอิทธิพลต่อขนบธรรมเนียมประเพณีวิถีชีวิต ความเชื่อ วรรณกรรม อีกหลากหลายอย่างจนทำให้มีประเพณีค้ำต้นพระศรีมหาโพธิ์ขึ้นมา ผู้วิจัยมีความเห็นว่าประเพณีถวายไม้ค้ำโพธิ์นั้น คือ การหาทางประทับประคองไม่ให้กิ่งโพธิ์หัก เพราะว่าลักษณะของต้นโพธิ์จะแตกกิ่งออกไปด้านข้างเรื่อยๆ จนเป็นพุ่มใหญ่โต ไม่สูงชันข้างบน ประกอบกับต้นเป็นต้นไม้ที่มีใบตลอดปีและใบใหญ่ทำให้มีน้ำหนักเยอะ เมื่อเกรงว่า กิ่งโพธิ์จะรับน้ำหนักไม่ไหว อาจหักโค่นลงมาได้ เมื่อมาผนวกกับความเชื่อไม่ให้ตัดต้นโพธิ์หรือรบกวนกิ่งโพธิ์ จึงต้องหาทางออกด้วยการหาไม้มาค้ำยันไว้ จนกลายเป็นประเพณีถวายไม้ค้ำโพธิ์ สำหรับช่วงของการถวายคือวันสงกรานต์ เดือนเมษายน นั้น อาจเป็นเพราะช่วงเดือนเมษายนเป็นช่วงเดือนมรสุม มักมีพายุฤดูร้อนมาอย่างรุนแรง และเป็นช่วงที่โพธิ์ผลัดใบใหม่ หลังจากพ้นฤดูหนาว เมื่อใบออกใหม่ รับน้ำหนักมาก และมีพายุพัดแรง กิ่งโพธิ์อาจจะหักลงมาทับทำลายเสนาสนะภายในวัด หรือสิ่งก่อสร้างอื่นๆ จึงทำให้เกิดประเพณีการถวายไม้ค้ำโพธิ์ (มนตรี สุตะคำ. 2545)

นอกจากนี้แล้วยังมีประเพณีรดต้นโพธิ์ด้วยนมสด ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากพระเจ้าอโศกมหาราช ที่ได้ทรงรดน้ำนมโค 100 หม้อ รดต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ถูกทำลายไปจนตาย ทำให้

เห็นว่าพิธีกรรมบางอย่างก็ยังเป็นที่สืบทอดกันมาจนถึงล้านนา แต่ประเพณีที่เกี่ยวกับต้นพระโพธิ์นั้นไม่ปรากฏมีมากนัก อาจเป็นเพราะว่าต้นโพธิ์เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า การที่บุคคลจะไปลวงเกินหรือประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับต้นโพธิ์มากไปจะกลายเป็นการแสดงความไม่เคารพ ดังนั้น ประเพณีที่เกี่ยวกับต้นโพธิ์จึงเป็นประเพณีที่แสดงออกถึงความเคารพในโอกาสที่สำคัญ และมักแสดงออกเพื่อเป็นการบูชา เช่น การถวายไม้ค้ำโพธิ์ การถวายน้ำนมสด

อิทธิพลของต้นโพธิ์ที่มีต่อวรรณกรรมของชาวล้านนานั้นปรากฏไม่ชัดเจนมากนัก แต่เรื่องราวของต้นโพธิ์ปรากฏตามคัมภีร์ต่างๆ และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง ส่วนมากจะกล่าวถึงอานิสงส์ของการเคารพสักการะต้นโพธิ์และกล่าวถึงโทษของการตัดต้นโพธิ์ รานกิงโพธิ์ และข้อห้ามต่างๆ ที่เกี่ยวกับต้นโพธิ์ โดยอิทธิพลของต้นโพธิ์ปรากฏในเรื่องของการอุปฐากพระพุทธรูปในทำนองว่า “พระพุทธเจ้าได้ทำนายไว้ว่าเมื่อตถาคตนิพพาน ต้นโพธิ์ในนครบุรีศรีเชียงใหม่จะถูกทำลายฉิบหายไปหมดสิ้น ผู้คนจะนำเอาพันธุ์มากจากเมืองศรีลังกา มาปลูกไว้เหนืออุโมงค์ จงคอยอุปฐากพระบาท พระคำเจ้าและต้นพระศรีมหาโพธิ์เถอะ จะเป็นความวิเศษศักดิ์สิขวาทิดมาก”

นอกจากนี้ยังมีปรากฏในธรรมมาโลยไผ่โลก ฉบับอาจารย์ทวี เชื้อนแก้ว มีเนื้อเรื่องสรุปได้ว่า พระมัลลยเถระได้แนะนำให้พุทธศาสนิกชน ปฏิบัติตนตามกรอบแห่งศีลธรรม คือ ไม่พูดจาโกหก ไม่ดื่มของมึนเมา ไม่ด่าตีผู้ทรงศีล ไม่ตีพ่อตีแม่ พร้อมทั้งห้ามตัดไม้โพธิ์ ห้ามทำลายพระธาตุเจดีย์ ไม่ทำร้ายภิกษุณี ไม่ทำให้เลือดของพระพุทธเจ้าออก ส่วนอิทธิพลทางด้านศิลปกรรมล้านนา ชาวล้านนามีการนำกิ่งของต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่กำลังจะหักหรือไปก่อถวญเสนาสนะนั้นไปแกะสลักเป็นพระพุทธรูป โดยมีพิธีกรรมและกุศโลบายต่างๆ อานิสงส์ในการแกะสลักพระพุทธรูปก็แตกต่างกันไปตามวัตถุดิบและทรัพยากรที่นำมาสร้างเป็นพระพุทธรูป

ต้นโพธิ์มีอิทธิพลทางด้านจิตใจต่อชาวพุทธ เพราะถือเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า จึงเป็นที่เคารพของชาวพุทธมาตั้งแต่สมัยอดีตจนถึงปัจจุบัน มีการกล่าวถึงความสำคัญของต้นโพธิ์ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งในพระไตรปิฎกและอรรถกถา ตลอดจนคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาต่างๆ ความเคารพเหล่านั้นผ่านเวลาอย่างยาวนานทำให้ต้นโพธิ์กลายเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ก่อให้เกิดรูปแบบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับต้นโพธิ์ เช่น ประเพณีถวายไม้ค้ำศรี พิธีรดน้ำต้นโพธิ์ เป็นต้น อิทธิพลต่อศิลปกรรม เช่น การสร้างพระพุทธรูปด้วยไม้โพธิ์ที่ผ่านพิธีกรรมการขอต้นไม้หรือต้นโพธิ์ที่นิพพานเอง ความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านี้เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงความศรัทธาและจรรโลงพระพุทธศาสนา มาจนถึงปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิเคราะห์เรื่องต้นโพธิ์: ต้นโพธิ์และวิถีปฏิบัติในล้านนา ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะทั่วไป ซึ่งเป็นข้อเสนอแนะทางวิชาการและข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

ข้อเสนอแนะทั่วไป

1. ต้นโพธิ์เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า ที่ได้รับความเคารพนับถือมาตั้งแต่สมัยพุทธเจ้ายังไม่ปริณิพพาน พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้พระอานนท์ปลูกต้นโพธิ์เพื่อเป็นที่เคารพสักการะแทนพระองค์ กรณีที่พุทธบริษัทมาเข้าฟังพระองค์ที่วัดพระเชตะวัน หากไม่พบก็ให้ทำการบูชาสักการะต้นพระโพธิ์แทน จึงทำให้เกิดอานนท์โพธิ์ขึ้นที่หน้าวัดพระเชตะวันมหาวิหาร เมืองสาวัตถี จากนั้นสืบมาจนถึงปัจจุบันพุทธศาสนิกชนเมื่อเห็นต้นโพธิ์ก็เปรียบเหมือนได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ต้นโพธิ์จึงได้รับการดูแลเป็นอย่างดีจากชาวพุทธ โพธิ์บางต้นแม้ไม่ได้รับการดูแลก็จะไม่ถูกทำลายทิ้ง ต้นโพธิ์จึงกลายเป็นความอบอุ่นของชาวพุทธ ดังจะเห็นได้ว่า ที่พระศรีมหาโพธิ์ เมืองพุทธคยา ประเทศอินเดีย มีพุทธศาสนิกชนจากทั่วทุกมุมโลกหลั่งไหลไปสักการบูชา ไปเพื่อให้เกิดความสังเวชในธรรมกถา และเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ไปสักการะ ควรที่หน่วยงานภาครัฐจะส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนได้ไปสักการะเป็นประจำทุกปี

2. ต้นโพธิ์เป็นต้นไม้ที่เกิดง่าย โตไว ใบหนา กิ่งก้านสาขาแผ่ขยายรวดเร็ว ให้ร่มเงาได้ตลอด น่าจะมีณรงค์ปลูกโพธิ์ในป่าใหญ่หรือป่าเสื่อมโทรมที่ต้องการพลิกฟื้นขึ้นมาในเชิงนิเวศวิทยา ไม่ใช่เชิงเศรษฐกิจ เพราะต้นโพธิ์นอกจากจะโตไวแล้ว การตัดทำลายก็ทำได้ยาก เพราะมีความพิเศษอยู่ในตัว เป็นไม้ที่ไม่เหมาะแก่การนำไม้ไปสร้างบ้าน หรือทำเฟอร์นิเจอร์ของตกแต่ง มีความเชื่อในความเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองอยู่ ดังนั้น ปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าจะลดลงไปเป็นอย่างมาก ไม่ต้องปลูกกันอย่างซ้ำซาก

3. ดังกล่าวว่าต้นโพธิ์นั้นโตไว แผลได้เร็ว เมล็ดโพธิ์เป็นอาหารของนกที่สามารถไปอกเงยได้ทุกที่ ทุกสภาพอากาศ ดังนั้น ในสถานที่ใดที่ไม่ต้องการให้ต้นโพธิ์ขึ้น เช่น รางน้ำ ข้างกำแพง ใกล้เคียงสนาม ควรรีบทำลายเสียโดยไว โบราณจารย์ล้านนากล่าวว่า ต้นไม้โตที่ยังไม่ถึง 10 ปี เทวดายังไม่มาอาศัย เพราะรากของต้นโพธิ์เป็นรากใหญ่ หากใหญ่โตเต็มทีรากจะดันพื้นให้ชำรุดเสียหายได้ หรือในบริเวณสถานที่สาธารณะ เช่น ริมถนน ฟุตบาท ควรทำลายเสียก่อนที่จะโต เพื่อไม่ให้เป็นการกีดขวางการขยายเมืองต่อไปในวันข้างหน้า

4. ดังกล่าวแล้วอีกเช่นกันว่า ต้นโพธิ์เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า ปัจจุบันเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา ประเพณีใดใดที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับต้นโพธิ์ควรเป็นไปอย่างพุทธะ คือ รู้ ตื่น และเบิกบาน จึงไม่นำต้นโพธิ์ไปขยายผลในทางธุรกิจ จนสร้างความเสื่อมเสียให้แก่ประเพณีที่งดงาม และสร้างคติความเข้าใจในพิธีกรรมที่สอดคล้องกับความเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า ไม่ให้พุทธบริษัทหลงอยู่ในไสยศาสตร์และความมกมาย

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัย

เนื่องจากการศึกษาวิเคราะห์เรื่องต้นโพธิ์: ต้นโพธิ์และวิถีปฏิบัติในล้านนา ด้วยข้อจำกัดของเวลาและความรู้ ทำให้ไม่สามารถเข้าถึงทุกพื้นที่ในล้านนาได้ จึงมีข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไปดังนี้

1. ศึกษาแนวทางส่งเสริมให้ต้นโพธิ์เป็นต้นไม้เจ้าป่า โดยการพัฒนาแนวทางหาแนวร่วมในการปลูกโพธิ์ในพื้นที่เสื่อมโทรม
2. ศึกษาโพธิ์กับแนวคิดการบรรลุนิพพาน
3. ศึกษาแนวคิดและวิถีปฏิบัติเกี่ยวกับต้นโพธิ์ในประเทศต่างๆ เช่น ลาว พม่า ศรีลังกา เพื่อเปรียบเทียบหาความเหมือนและความแตกต่าง รวมทั้งรณรงค์เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา

บทสรุป

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้รับการยกย่องว่าเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า โดยที่พระพุทธองค์ได้ตรัสบอกพระอานนท์ด้วยพระองค์เอง จึงทำให้ชาวพุทธเคารพสักการะจนถึงปัจจุบัน ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในประเทศไทยนั้นได้รับการขยายพันธุ์มาจากประเทศศรีลังกา ซึ่งสืบเนื่องมาจากประเทศอินเดียคือต้นที่พุทธคยานั่นเอง ในสังคมล้านนาได้มีการเคารพต้นพระศรีมหาโพธิ์จากต้นไม้อายุเป็นสังขตสิ่งที่มีค่าสอนว่า ห้ามตัดหรือทำลายโดยเด็ดขาด ใครตัดถือว่ามิโทษเหมือนทำอนันตริยกรรม ยิ่งไปกว่านั้นได้ก่อให้เกิดประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับต้นโพธิ์ เช่น การแห่ไม้ค้ำโพธิ์ ซึ่งถือเป็นกิจกรรมอันโดดเด่นของล้านนา อิทธิพลของต้นโพธิ์ยังมีครอบคลุมทั้งด้านวรรณกรรม พิธีกรรม ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม รวมทั้งเป็นที่ยึดเหนี่ยวใจของชาวพุทธจนถึงปัจจุบัน

References

- ฉัตรชัย แซ่ฉั่ว. “วัดศรีมหาโพธิ์ อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี”. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2548.
- นวกฤต เห่งกระโทก. “การศึกษาคุณค่าและคติธรรมของต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2557.
- มนตรี สุดำคำ. “บทบาทของวัยรุ่นในประเพณีไม้ค้ำโพธิ์: บทสะท้อนช่องว่างของการกระบวนการเรียนรู้และสืบสานวัฒนธรรมท้องถิ่น อำเภอจอมทอง”. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยและสถิติการศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2545.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาเตปิฎก 2500.กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2535.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2539.

สุริย์ ภูมิภมร. “พระศรีมหาโพธิ์: ต้นไม้ที่มีคนกราบไหว้มากที่สุดในโลก”. พระศรีมหาโพธิ์: จากชมพู

ทวีปสู่สุวรรณภูมิ. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโตโยต้า ประเทศไทย. 2546.